

Gårdsgård

Gårdsgård (även *gårdesgård* eller *gårsgård*; uttalas *järsgård* /ˈjɛrsɡoːrd/^[1]) är en typ av traditionell hägnad som kan variera kraftigt i utseende och konstruktion mellan olika trakter. Gemensamt är dock att den ursprungligen var helt gjord av naturmaterial, i norra barrskogsbältet företrädesvis av en och gran. Gårdsgårdar av trä används i Norden, Estland, i delar av Ryssland och USA och en del andra områden med god tillgång till lämpligt material.

Stengårdsgårdar är vanliga där det finns tillräckligt ur åkrar avlägsnade stenar eller råder brist på trä.

Svensk, klassisk gårdsgård vid Nyhammar.

Etymologi

Gårdesgård kommer av fornsvenska *gårdhis gardher*, *gårdzgardher* och är bildat av *gærpe* 'gårde, inhägnat område'.^[2] Enligt *Svenska Akademiens ordbok* bör dock formen *går(d)sgård* snarare vara en sammansättning med ordet *gårdsel* 'hägnande, inhägnande', av fornsvenska *gårpsl*, *gårpsle* 'gårdsgård'.^{[2][3]}

Bland dialektala benämningar för trädgårdsgårdar finns bland annat *fassbannhaga* ("fastbandhage"), eller bara *bannhaga* eller *haga* i Hälsingland^[4] och *gjashlhaga* ("gårdselhage") i Jämtland^[5]. I Norrbottnen och Västerbottnen kallas gårdsgården *skidhage* eller bara *hage*, t.ex. på pitemål *stjihåga* eller bara *håga*^[6], på överkalixmål *stjäirha*:^[7], i Västerbottnen *skihaga*^[8] eller *haga*^{[9][10]}, där *skid* är ett ord för kluvet trästycke använt som stör i gårdsgården.^{[11][12]} På dialekterna i Övre Dalarna kallas gårdsgården *rodgård* (*rogard*, *rôgåļ*, *råggåļ*, m.fl.)^[13], av ett dialektalt ord *roa*, *roda* 'stång' med paralleller i bl.a. tyska *Rute* 'stång' och finska *ruoto* 'ribba'.^[14] På gutamål kallas gårdsgården för *täun* ("tun").^[15]

Gårdesgårdstyper

Flätverksgårdsgårdar

De äldsta gårdsgårdarna var s.k. *flätverksgårdsgårdar* eller *fläteshägnader* som började tas i bruk under järnåldern. Dessa hade enkla stolpar, med ca 0,5 meters avstånd. Flätgårdsgårdarna fanns kvar under hela medeltiden i städerna.

Hankgårdsgårdar

På den nordiska landsbygden övergick man under perioden 1000–1300 successivt till den även för nutida människor utseendemässigt bekanta *hankgårdsgården*. De äldsta kända arkeologiska fynden av hankgårdsgårdar i Sverige har gjorts i Leksand, där man hittat rester av sådana från 1000-talet. Avståndet mellan störparen i en hankgårdsgård var under medeltiden 0,3–0,4 m men ökade senare till 1–1,5 m vilket var ungefärligt standardmått under 1700-talet. Vilket avstånd som används beror också på lokala traditioner eller vad gårdsgårdarna skall användas till. På Gotland är det vanligt med omkring 0,6 m.

Skiftesverksgårdsgårdar

Då man behövt särskilt stabila gårdsgårdar, exempelvis för att hindra svin att ta sig in på gårderna, har man använt gårdsgårdar av skiftesverk.

Stengårdsgårdar

I vissa trakter röjdes det för åkermark, trots att det fanns mängder av sten. Ett naturligt sätt att frilägga åkermarken från sten, blev att samla stenen vid åkergränserna och bygga stengärdesgårdar.

Amerikanska gårdsgårdar

Vid gårdsgårdar av amerikansk typ, *split-rail fence*, utgjordes gårdslena av kluvna stammar av rötbeständiga lövträd, till exempel amerikansk kastanj eller falsk akacia. Gårdslena lades på en stenfot eller direkt mot marken och staplades ändvis mot varandra som timmerknutar, vilket gav gårdsgården ett zickzackformat utseende. Ibland stöddes hörnen av störrar eller stöttor.^[16]

Bildexempel

Flätverksgårdsgård i Ukraina.

Rekonstruerad fläteshägnad vid Bögs gård.

Hankgårdsgård i norra Ryssland.
Foto av Sergej Prokudin-Gorskij,
1909

Exempel på en stengårdsgård.

Amerikansk gårdsgård av typen *split-rail fence*.

Konstruktion av hankgårdsgårdar

En hankgårdsgård består av parvis uppsatta lodräta störar av gran (på Gotland

ene) som hålls ihop av vidjeband som kallas hank. Mellan störparen sätts snedställda gärdslen (gotländska *troder*), vilket är kvistade toppar från gran på omkring 4 meter. Gärdslets tjockända vilar på den översta hanken. I senare tid började man även binda fast gärdslen i störpar med vidjor, huvudsakligen av grangrenar. Vidjorna bands med olika täthet och i olika varianter runt störparet. När ståltråden blev vanlig på den svenska landsbygden ersattes vidjorna ibland av ståltråd, men de gärsgårdar som reses numera reses ofta i kulturhistoriskt eller dekorativt syfte och då används metoden med vidjor.

På Gotland - där benämningen är "bandfast tun" (gotländska) - används istället för vidjor *bandar*. Detta är klenare enesgrenar på ca 120 cm där endast riset i toppen lämnas kvar. Dessa värms över en eld och vrids fast mellan störparen och därefter läggs trodren vilande på dessa. På så sätt skapas ett stabilt och, vid bra materialval, hållbart staket som står sig i upp till 40 år. Gärdesgårdar förekommer numera både som staket omkring privata trädgårdar och som stängsel i kulturhistoriska miljöer. Enligt gammal folktro ska eneruskorna vridas ut från gården, för att hindra trolldom och andra förtretligheter att komma in.

Hankgärdsgård vid gårdstunet, Estland.

Se även

- Stensträng
- Gropavall
- Tångvall

Referenser

Noter

- ↑ Svenska Akademiens ordböcker (SAOL, SO och SAOB) på Svenska.se: gärdsgård (<https://svenska.se/tre/?sok=g%C3%A4rdsg%C3%A5rd>)
- ↑ [a b] Svenska Akademiens ordbok: gärdsgård (<https://www.saob.se/artikel/?seek=g%C3%A4rdsg%C3%A5rd>) (tryckår 1929)
- ↑ Svenska Akademiens ordbok: gärdsel (<https://www.saob.se/artikel/?seek=g%C3%A4rdsel>) (tryckår 1929)

4. ^ Enström, Hugo; Söderström Sven (1990). *Enångersmålet: ordlista över en dialekt i Hälsingland* (<https://isof.diva-portal.org/smash/get/diva2:1093312/FULLTEXT01.pdf>). Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet. sid. 16, 30, 45. ISBN 9185540501. <https://isof.diva-portal.org/smash/get/diva2:1093312/FULLTEXT01.pdf>
5. ^ Oscarsson, Bo (2007). *Orlboka: ordbok över jamskan : oppflidd 2007* (3., omarb. uppl.). Östersund: Jengel. sid. 164
6. ^ Lidström Gun, Berglund Erik, red (1991). *Pitemålet: ållt mīla àagg å ööx*. Piteå: ABF Piteåbygden. sid. 105. ISBN 9187216051
7. ^ *Överkölisma:Le*. Överkalix: Arbetarnas bildningsförbund. 2004. sid. 207. ISBN 9163154099
8. ^ Söderström, Sven; Larsson Evert (1979). *Hössjömålet: ordbok över en sydvästerbottnisk dialekt* (<https://isof.diva-portal.org/smash/get/diva2:1087536/FULLTEXT02.pdf>). Umeå: Dialekt- och ortnamnsarkivet. sid. 167. ISBN 9171740201. <https://isof.diva-portal.org/smash/get/diva2:1087536/FULLTEXT02.pdf>
9. ^ Lindgren, J. V.; Zetterholm Delmar Olof, Zetterholm Margareta (1940). *Ordbok över Burträskmålet* (<https://isof.diva-portal.org/smash/get/diva2:1093921/FULLTEXT01.pdf>). Skrifter / utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A, Folksmål, 99-0353353-5 ; 3. Uppsala: Lundequistska bokh. sid. 57. <https://isof.diva-portal.org/smash/get/diva2:1093921/FULLTEXT01.pdf>
10. ^ Lundgren, Astrid (1997). *Ordbok över Nysättramålet: en nordvästerbottnisk dialekt* (<https://isof.diva-portal.org/smash/get/diva2:1087368/FULLTEXT02.pdf>). Skrifter utgivna av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Serie A, Dialekter, 0280-5553 ; 12. Umeå: Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet. sid. <https://isof.diva-portal.org/smash/get/diva2:1087368/FULLTEXT02.pdf>. ISBN 9186372319. <https://isof.diva-portal.org/smash/get/diva2:1087368/FULLTEXT02.pdf>
11. ^ *Svenska Akademiens ordbok: skid* (<https://www.saob.se/artikel/?seek=skid>) (tryckår 1971)
12. ^ *Svenska Akademiens ordbok: skidgård* (<https://www.saob.se/artikel/?seek=skidg%C3%A5rd>) (tryckår 1971)
13. ^ Levander, Lars; Nyström, Gunnar; Björklund, Stig (1988). *Ordbok över folkmålen i övre Dalarna Bd 3 L-R, H. 27 Pölig-Rum*. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet. sid. 1964f
14. ^ *Svenska Akademiens ordbok: roa* (<https://www.saob.se/artikel/?seek=roa>) (tryckår 1959)
15. ^ "Gutamålsgillets Årdliste / Ordlista" (<http://www.gutamal.org/ordlista/>). *Gutamålsgillet*. 14 oktober 2012. <http://www.gutamal.org/ordlista/>. Läst 25 maj 2022.
16. ^ Smoky Mountain History: Fences (<http://williambritten.com/wordpress/great-smoky-mountains-national-park/smoky-mountains-history-fences/>) 2015-03-18.

Litteratur

- Janken Myrdal, *Det svenska jordbrukets historia, band 2. Jordbruket under feodalismen* (1999), s. 106-107.

Externa länkar

- Wikimedia Commons har media som rör Gärdsgård.
 - "Långärdesgård MA" (https://www.youtube.com/watch?v=myRL_jq9AFI). https://www.youtube.com/watch?v=myRL_jq9AFI. Läst 25 januari 2020.
-

Hämtad från "<https://sv.wikipedia.org/w/index.php?title=Gärdsgård&oldid=54506263>"

-